ទស្សនៈស្ដីពីជីវិតរបស់ព្រះពុទ្ធសមណគោតម

ដោយៈ លោក **ឈុន ផារ៉េន**
មន្ត្រីនាយកដ្ឋានទស្សនវិជ្ជា និង សង្គមវិទ្យា
នៃវិទ្យាស្ថានមនុស្សសាស្ត្រនិងវិទ្យាសាស្ត្រសង្គម

១. សេចក្ដីផ្ដើម

ព្រះសិទ្ធត្ថកុមារ ដែលក្រោយមកមនុស្សជាច្រើនស្គាល់ថា ព្រះពុទ្ធ គឺជាបុត្រានៃមហាក្សត្រនៃប្រទេសឥណ្ឌាបុរាណ ដែលត្រូវស្នងរាជ្យសម្បត្តិបន្តពីព្រះវរបិតា។ ទោះបី បិតាខំប្រឹងប្រើប្រាស់មធ្យោបាយគ្រប់បែបយ៉ាងដើម្បីរៀបចំជីវិតបុត្រារូបនេះ ឲ្យពេញចិត្តនិងរាជសម្បត្តិដ៏ស្កុកស្គម្ភយ៉ាងណាក៏ដោយ ក៏ព្រះអង្គមិនទទួលយកជីវិតបែបនេះឡើយ។ ព្រះអង្គបានចាកចេញពីរាជវាំង ប្រពន្ធកូន ស្រីស្នំ និងទ្រព្យទាំងឡាយ ទៅបួសជាសមណ ដើម្បីសិក្សាស្វែងរកការពិតនៃជីវិត។ ព្រះអង្គបានរកឃើញទស្សនៈស្ដីពីជីវិតតាមរយៈ ចតុរារិយសច្ចៈ។ ធម៌ដែលព្រះពុទ្ធបានត្រាស់ដឹង អាចជួយមនុស្សទាំងឡាយយកទៅប្រតិបត្តិក្នុងជីវិតប្រចាំថ្ងៃបានល្អប្រសើរយ៉ាងពិតប្រាកដ នៅគ្រប់សម័យកាល។

២. ព្រះពុទ្ធពង្សាវលី[1]

ព្រះពុទ្ធសមណគោតម[2] នាមដើមហៅថា សិទ្ធត្ថ[3] ជាបុត្រានៃ ព្រះបាទសុទ្ធោទន រាជ្យវង្សគោតម ព្រះរាជាបក្សសម្ព័ន្ធសាក្យៈ សោយរាជ្យសម្បត្តិនៅនគរកបិលពស្តុ[4]។ មាតា ព្រះនាមសិរិមហាមយា ជាបុត្រីព្រះរាជាបក្សសម្ព័ន្ធកោឡិយៈ នៅនគរទេវទហៈ[5]។ សិទ្ធត្ថប្រសូត នៅក្រោមដើមសាលព្រឹក្ស នៃឧទ្យានលុម្ពិនី[6] ដែលជាព្រំដែននគរបិលពស្តុខាងបិតា និង នគរទេវទហៈខាងមាតា នៅថ្ងៃសុក្រ ១៥កើត

---

[1] *ព្រះពុទ្ធពង្សាវលី (ពុតពង់សាវ៉ៈលី) (ន.) ខ្សែញាតិវង្សរបស់ព្រះពុទ្ធសមណគោតម។*

[2] *អ្នកត្រាស់ដឹង នៃអ្នកបួស ត្រកូលគោតម។*

[3] *អ្នកសម្រេចប្រយោជន៍គ្រប់យ៉ាង។*

[4] *កបិលពស្តុ ឬកបិលវត្ថុ ឬកបិលវស្តុ ជាឈ្មោះនៃទីក្រុងធំមួយក្នុងរដ្ឋ(ដែន)សក្កៈដែលជារដ្ឋមានចំណាស់មួយ។ ទីក្រុងចំណាស់នេះ មានតាំងស្ថិតនៅក្នុងប្រទេសឥណ្ឌាភាគខាងត្បូងចម្ងាយ ១៥ គីឡូម៉ែត្រពីឧទ្យានលុម្ពិនី។ ព្រះសិទ្ធត្ថ(ព្រះពុទ្ធ)ទ្រង់បានចំណាយពេល២៩ឆ្នាំដំបូងនៃព្រះជន្មាយុព្រះអង្គរស់នៅក្នុងនគរកបិលវត្ថុនេះ។*

[5] *នគរទេវទហៈ បច្ចុប្បន្នស្ថិតក្នុងបូរណភាពនៃប្រទេសនេប៉ាល់។*

[6] *ឧទ្យានលុម្ពិនី បច្ចុប្បន្នស្ថិតនៅក្នុងប្រទេសនេប៉ាល់ ។*

ពេញបូរណមី ខែពិសាខឆ្នាំច ៨០ឆ្នាំមុនពុទ្ធសករាជ[7]។

សិទ្ធត្ថ ជាទារករឹងមាំ និងវៃឆ្លាតបំផុត។ ពូជពង្សវង្សត្រកូលព្រះសិទ្ធត្ថ ជាអ្នកគោរពជឿព្រហ្មញ្ញសាសនា[8] យ៉ាងខ្ជាប់ខ្ជួនតាមទំនៀមទម្លាប់នៃត្រកូលក្សត្រច្រើនជំនាន់ និងដូចជនជាតិឥណ្ឌាទូទៅ ដែរ។ គេបានធ្វើពិធីរៀបចំថ្វាយព្រះនាម ឱរស[9] ដោយថ្វាយព្រះនាមថា សិទ្ធត្ថ និងបានទស្សន៍ទាយពីជោគជតាអនាគតព្រះសិទ្ធត្ថដោយព្រាហ្មណ៍៨នាក់។ ព្រាហ្មណ៍[10]ប្រាំពីរនាក់ លើម្រាមពីរ ទាយថាបើព្រះរាជកុមារក្លាយជាក្សត្រសោយរាជ្យ ព្រះអង្គនឹងបានជាស្តេចចក្រពត្តិ ប្រសិនបើព្រះអង្គចេញសាងផ្នួសនឹងបានត្រាស់ជាព្រះពុទ្ធ។ ព្រាហ្មណ៍ម្នាក់វ័យក្មេងជាងគេនាមកោណ្ឌញ្ញព្រាហ្មណ៍លើកម្រាមដៃតែមួយគត់ទាយថា ព្រះរាជកុមារប្រាកដជាបានត្រាស់ជាព្រះ[11]ពុទ្ធ។

សិទ្ធត្ថប្រសូត្របាន៧ថ្ងៃ ព្រះនាងសិរិមហាមយា ជាមាតាទ្រង់សោយទីវង្គត់ ព្រះរាជកុមារសិទ្ធត្ថត្រូវបានព្រះមាតុច្ឆា ព្រះនាងមហាបជាបតីគោតមី បីបាច់រក្សា។

កាលព្រះជន្មាយុគ្រប់ ៨ វស្សាព្រះរាជកុមារបានទទួលការសិក្សានូវវិជ្ជាផ្សេងៗដូចជា

---

[7] ព្រះពុទ្ធព្រះជន្ម(អាយុ)៨០ឆ្នាំ។ តាមពុទ្ធសាសនាកំណត់យកថ្ងៃទីមួយ ក្រោយពុទ្ធនិព្វានជាថ្ងៃផ្តើមពុទ្ធសករាជ ។ ក្នុងគ្រីស្តសាសនាបានយកថ្ងៃកំណើតព្រះយេស៊ូ ជាថ្ងៃផ្តើមគ្រីស្តសករាជ ។ ចំណែកឥស្លាមសាសនាកំណត់យកថ្ងៃព្រះមោហាម៉ាត់ត្រឡប់ចូលទៅកាន់ក្រុងយ៉ាត្រិបគឺម៉េឌីន (Medina=ក្រុងមេឌីណា) នៅថ្ងៃ ១៦ កក្កដា គ.ស. ៦២២ ជាជាមហាម័តសករាជ១(ដំបូង)។

[8] ចាប់ពីសតវត្សទី១០មក ព្រហ្មញ្ញសាសនា ត្រូវបានគេស្គាល់ថាជា ហិណ្ឌូសាសនា

[9] ឱរស គឺបុត្របង្កើត កូនប្រុសបង្កើត។ ខ្មែរប្រើពាក្យនេះចំពោះតែរាជសព្ទប៉ុណ្ណោះ។

[10] តាមលទ្ធិព្រាហ្មណ៍ ចែកពូជរបស់មនុស្សជា៤ថ្នាក់ ទី១- ព្រាហ្មណ៍ ថាដើមកំណើតដំបូងបំផុតកើតអំពីព្រះឱស្ឋរបស់ព្រហ្ម ដែលព្រហ្មតម្រូវឲ្យវណ្ណៈព្រាហ្មណ៍នេះ ជាម្ចាស់សាសនា មានមុខការខាងបង្រៀនប្រៀនប្រដៅវេទមន្តវិជ្ជាផ្សេងៗដល់វណ្ណៈផ្សេងទៀត; ទី២- ក្សត្រិយៈ ឬ ខត្តិយៈ កើតអំពីព្រះពាហា(ឬកំភួនដៃ តែឯកសារខ្លះថាកើតពីស្មា)របស់ព្រហ្ម, មានមុខការខាងគ្រប់គ្រងរក្សាប្រទេស; ទី៣-វៃស្សៈ ឬ វេស្សៈ កើតអំពីព្រះឧរុ(ឯកសារខ្លះថាកើតពីដៃ)របស់ព្រហ្ម មានមុខការខាងធ្វើកិច្ចការខ្ពង់ខ្ពស់ចុះរងពីក្សត្រិយៈមក ឬកិច្ចការជម្មតា ; ទី៤- សូទ្រៈ ឬ សុទ្ទៈ កើតអំពីព្រះបាទរបស់ព្រហ្ម មានមុខការខាងស៊ីឈ្នួលឬការថយថោកផ្សេងៗ ។ បវេណីក្នុងកម្ពុជរដ្ឋ លើកថ្នាក់វង្ស ក្សត្រិយ៍ ជាទី១, បារគូបុរោហិត (ដែលសន្មតថាព្រាហ្មណ៍) ជាទី២, វៃស្សៈ(ពូជព្រៃង៉ារ)ជាទី៣, សូទ្រៈ(ពូជអ្នកង៉ារ)ជាទី៤ (សម័យក្រោយមកពូជសូទ្រៈលើកលែងមិនឲ្យមាន ដោយរាប់បញ្ចូលជាប្រជាជនស្មើមុខគ្នាជាមួយនឹងវៃស្សៈទាំងអស់)។

[11] ពាក្យ ព្រះ នៅទីនេះមិនស្មើនឹងពាក្យ អាទិទេព(God) ដែលមនុស្សខ្លះជឿថាជាអ្នកបង្កើតពិភពលោកនោះទេ។ ពាក្យព្រះទីនេះ ក្លាយមកពី វរ មានន័យថា ប្រសើរ, ខ្ពង់ខ្ពស់, លើសលន់; ជាចម្បង; ដែលគួរប្រាថ្នា, គួរចង់បាន ។ ព្រះ ឬ វរ សម្រាប់ប្រើនាំមុខនាមសព្ទឯទៀតបានច្រើនជាអនេកក្នុង រាជសព្ទ និងពុទ្ធសាសនា ។

អក្សរសាស្ត្រ យុទ្ធសាស្ត្រ សិល្បៈក្នុងការគ្រប់គ្រង ។ល។ ទៅតាមលំនាំក្សត្រវង្សជំនាន់មុន។

លុះជន្មាយុគ្រប់ ១៦ ព្រះវស្សាព្រះរាជជនក[12] ជននី[13] ក៏បានរៀបចំព្រះរាជពិធីអភិសេកវិវាហមង្គល ព្រះរាជកុមា សិទ្ធត្ថ ជាមួយព្រះនាង ពិម្ពា យសោធរា ដែលត្រូវជាបងប្អូនជីដូនមួយ ក្នុងវ័យ ១៦វស្សាដូចគ្នា ជាបុត្រីរបស់ព្រះបាទ សុប្បពុទ្ធ នៃនគរកោលិយៈ។

ដោយចង់បានឲ្យព្រះសិទ្ធត្ថស្នងរាជ្យសម្បត្តិ ព្រះបាទសុទ្ធោទនៈជាបិតា បានរៀបចំចាត់ចែងគ្រប់យ៉ាង ដើម្បីឲ្យព្រះសិទ្ធត្ថ អាចក្លាយជាស្ដេច ។ ព្រះអង្គទ្រង់ចាត់ឲ្យគេសង់ប្រាសាទបី តម្រូវទៅតាមកាលរដូវទាំងបី គឺសម្រាប់រដូវក្ដៅ រដូវរងារ រដូវរំហើយ, រៀបចំអ្នកបម្រើ ភីលៀងនៅក្នុងដំណាក់របស់ព្រះអង្គ មានសុទ្ធសឹងយុវវ័យ នារីស្អាតៗទាំងអស់។ ការគង់នៅក្នុងរាជវាំងព្រះសិទ្ធត្ថ ទ្រង់សោយសុខ ដោយកាមកិលេសលោកីយគ្រប់ប្រការ។ ព្រះអង្គទ្រង់ទតឃើញជារឿយៗ ភីលៀងអាមាត្យ ទាំងឡាយដេកលក់ ខ្លះហៀរទឹកមាត់ ខ្លះរបូតសំពត់អាវនៅស្លុកស្ដឹងហាក់គ្មានវិញ្ញាណដូចជាអង្គត់ឈើ។ ក្រោយមកទ្រង់ដឹងថា ជីវិតពិតរបស់មនុស្សកើតមកត្រូវតែចាស់ ឈឺ ស្លាប់ទៅវិញ នោះ ធ្វើឲ្យព្រះសិទ្ធត្ថទ្រង់សង្វេគជាពន់ពេក ប៉ុន្តែនៅពេលបានជួបសមណ(អ្នកបួស) ព្រះអង្គទ្រង់មានសទ្ធាពេញហឫទ័យត្រេកអរជាក្រៃពេក ចំពោះសមណភេទនេះ។

សិទ្ធត្ថគោតម មានការនឿយណាយនឹងរូបសង្ខារនិងលោកសន្និវាសនេះយ៉ាងខ្លាំង ព្រះអង្គសព្វព្រះហឫទ័យ ដោះស្រាយបញ្ហា ជីវិតដោយការចេញសាងព្រះផ្នួស ដើម្បីស្វែងរកនូវព្រះសម្មាសម្ពោធិញាណ ដើម្បីត្រាស់ដឹងនូវសច្ចធម៌។

៣. ការចេញសាងផ្នួសព្រះអង្គ

កាលព្រះសិទ្ធត្ថគោតម ព្រះជន្ម២៩ឆ្នាំ នាថ្ងៃមួយ នាពេលថ្ងៃត្រង់ ព្រះនាងពិម្ពាយសោធរាប្រសូត្របានបុត្រាមួយអង្គ ថ្វាយព្រះនាមថារាហុល[14]។ វេលាកណ្ដាលរាត្រីស្ងាត់ នាថ្ងៃនោះ ព្រះសិទ្ធត្ថគោតមចូលទៅបបោសអង្អែលរាហុលជាបុត្រាជាទីស្រលាញ់ និងរាកបែរសម្លឹងទៅភរិយាពិម្ពា ដែលកំពុងលង់លក់ក្នុងបន្ទុំយ៉ាងស៊ប់ រួចព្រះអង្គសម្រេចចិត្តយ៉ាងមុតមាំបំផុតក្នុងការចាកចេញពីរាជវាំងដើម្បីសាងផ្នួស។

---

[12] ជនក (ជៈនៈកៈ ឬ ជៈនក់) (ន.) (រាជសព្ទ) បិតា, បុរសអ្នកបង្កើតកូន។

[13] ជននី ជៈនៈនី (ន.) (រាជសព្ទ) មាតា, ស្ត្រីអ្នកបង្កើតកូន ។

[14] រាហុល ជាឈ្មោះព្រះរាជឱរសនៃព្រះសក្យមុនីគោតម ។ កាលដែលព្រះសិទ្ធត្ថទ្រង់បានជ្រាប ដំណឹងថា "ព្រះរាជបុត្រប្រសូតហើយ", ទ្រង់លាន់ព្រះឱស្ឋថា "រាហុចាប់អញហើយតើ ! ចំណងកើតហើយតើ !" គឺទ្រង់ប្រៀបថាព្រះរាជបុត្រទុកដូចជារាហូនិងចំណងចាប់ចងព្រះអង្គមិនឲ្យទៅបួស ដោយហេតុនេះ បានជាព្រះបាទសិរីសុទ្ធោទនៈ ព្រះអង្គបានជ្រាបការណ៍នេះហើយ ទើបទ្រង់ព្រះរាជទាននាមព្រះរាជនត្តា(ចៅ)របស់ព្រះអង្គថា រាហុល ។

ចំណែកកោណ្ឌញ្ញព្រាហ្មណ៍ដែលជាព្រាហ្មមួយអង្គក្មេងជាងគេ ដែលកាលធ្វើពិធីថ្វាយព្រះនាមព្រះសិទ្ធត្ថ បានទាយថាព្រះសិទ្ធត្ថពិតជានឹងបានត្រាស់ដឹងជាព្រះពុទ្ធនោះ កាលបើដឹងថាព្រះសិទ្ធត្ថចេញសាងផ្នួសហើយ ក៏មានសទ្ធាជ្រះថ្លារួមជាមួយ សមណ ៤ អង្គទៀត ចេញទៅបួសតាមជួយថែរក្សាព្រះអង្គដែរ ។ អ្នកបួសទាំង ៥នាក់នោះហៅថា បញ្ចវគិយភិក្ខុ។

៤. **ទុក្ករកិរិយា ឬតបៈ**?

សមណ[15]គោតមបួសតាមប្រពៃណីសាសនាព្រាហ្មណ៍។ ព្រះអង្គបានសិក្សាពីសំណាក់គ្រូពីរនាក់ ដែលជាអ្នកប្រាជ្ញកំពូលខាងព្រាហ្មណ៍សាសនា គឺអាឡារតាបស និង ឧទកតាបស។ ក្រោយមក ដោយយល់ថា តាបស[16] ទាំងពីរអង្គ ពុំអាចជួយឲ្យព្រះអង្គស្វែងរកសម្មាសម្ពោធិញ្ញាណនៃការត្រាស់ដឹងបាន ព្រះអង្គក៏សម្រេចព្រះហឫទ័យ សុំលាចាកចេញពីតាបសទាំងពីរ ហើយស្វែងរកសច្ចធម៌ ដោយព្រះអង្គឯង។ ព្រះអង្គទ្រង់ធ្វើទុក្ករកិរិយា[17] ដោយការប្រតិបត្តិធម៌យ៉ាងតឹងរឹង ដូចជាមានការអត់អាហាររហូតរូបរាងកាយស្គាំងស្គមជាខ្លាំង ធ្វើឲ្យមានការពិបាកដល់រូបកាយយ៉ាងក្រៃលែងបំផុត ដូចការប្រតិបត្តិតបៈ[18] ក្នុងព្រហ្មញ្ញសាសនាដែរ ។

ការប្រព្រឹត្តទុក្ករកិរិយាអស់រយពេល៦ឆ្នាំ សមណគោតម ក៏មិនទាន់អាចរកឃើញសច្ចធម៌នៅឡើយ។ បន្ទាប់មក ព្រះអង្គទ្រង់ពិចារណាដោយប្រៀបធៀបការប្រព្រឹត្តប្រតិបត្តិតាមពិធីរឹតដេញខ្សែពិនជាគោល, ឃើញថាការធ្វើប្រតិបត្តិធូររលុងហួសពេក និងការប្រព្រឹត្តប្រតិបត្តិតឹងរ៉ឹងជ្រុលពេក ជាហេតុមិនអាចនាំមកនូវការត្រាស់ដឹងបានឡើយ។ លុះទ្រង់ពិចារណា ហេតុផលដូចនេះហើយ ទើបព្រះអង្គទ្រង់លះបង់ការធ្វើទុក្ករកិរិយាចោល ហើយចាប់ផ្ដើមប្រតិបត្តិជាកណ្ដាល (របៀបមធ្យម ឬមជ្ឈិមាបដិប្បទា) គឺមិនធូររលុងពេកនិងមិនតឹងតែងពេក ដោយព្រះ

[15] សមណ ស:ម៉ៈណៈ (ន.) (សមណ; គ្រមណ) អ្នកមានព្យាយាមដុតកម្ដៅបាប, អ្នកខំប្រឹងប្រព្រឹត្តធម៌ធ្វើកាយវាចាចិត្តឲ្យស្ងប់ចាកបាប, អ្នកស្ងប់, អ្នករម្ងាប់បាប (អ្នកបួស) ។

[16] តាបស (អានថា តាបស់) បា. (ន.) ឥសី, អ្នកបួសខាងក្រៅពុទ្ធសាសនា កាន់ព្រហ្មណាចរិយធម៌ វៀរចាកមេថុនធម្ម ប្រព្រឹត្តកាន់តបៈ ។

[17] ទុក្ករកិរិយា (ទុក-ក:រ៉ៈកិរ៉ិយ៉ា) ន.(បា.;សំ.ទុស្ករក្រិយា) អំពើយ៉ាងកម្រ, ដំណើរធ្វើកិច្ចដែលអ្នកទាំងពួងធ្វើបានដោយកម្រ។

[18] តបៈ ត:ប៉ៈ ឬ ត:បះ (ន.) (តបសិ > តបះ; តប) ការប្រព្រឹត្តកាន់វត្តយ៉ាងតឹងដើម្បីធ្វើកាយនិងចិត្តឲ្យស្ងប់ ។ ការប្រព្រឹត្តខំប្រឹងសិក្សាវេទមន្តព្រមទាំងកាន់វត្តប្រតិបត្តិតាមសណ្ដាប់របស់ពួជព្រាហ្មណ៍ តាបស, ឥសី; ។ ចំណែកតបះ របស់និគ្រន្ថតិរ្ថិយចំពួកខ្លះទៀត មានការប្រព្រឹត្តកាន់វត្តយ៉ាងតឹង ធ្វើខ្លួនឲ្យលំបាកហួសប្រមាណ ដូចជាការប្រព្រឹត្តតមមិនស្លៀកដណ្ដប់, មិនដេកលើគ្រឿងក្រាល ដេកផ្ទាល់តែលើផែនដីជាដើម។

អង្គទ្រង់ចាប់ផ្តើមសោយអាហារខ្លះឡើងវិញ។ បញ្ចវគ្គិយភិក្ខុ ឃើញដូចនោះ គិតយល់ថា ព្រះសិទ្ធត្ថសមណគោតម បាត់អស់សេចក្តីព្យាយាមហើយ ដូច្នេះព្រះអង្គមិនអាចត្រាស់ដឹងជាព្រះពុទ្ធបានឡើយ ហើយក៏នាំគ្នាចាកចោលព្រះអង្គអស់ទៅ។

៥. ដំណើរនៃការត្រាស់ដឹង

ក្រោយពីលះបង់ចោលការធ្វើទុក្ករកិរិយា សមណគោតម ក៏ចាប់ផ្តើមប្រព្រឹត្តប្រតិបត្តិតាមមជ្ឈិមបដិបទា វិញ។ ព្រះអង្គទ្រង់យាងទៅកាន់រដ្ឋមគធ[19] ក្នុងស្រុកពោធិគយា ទ្រង់យាងទៅដល់មាត់ស្ទឹងនេរញ្ជរា ដ៏មានទឹកថ្លាគួរជាទីស្នាក់អាស្រ័យនៃសមណទាំងឡាយ ។ ទ្រង់គង់នៅក្រោមដើមពោធិព្រឹក្សមួយ ខាងលិចស្ទឹង, បែរព្រះភក្ត្រទៅទិសបូព៌។ ទ្រង់យកស្បូវភ្លាំង ដែលសាត្ថិយកុមារប្រគេននៅតាមផ្លូវ យកទៅក្រាលធ្វើជាកំរាលដើម្បីគង់ធ្វើសមាធិ។ ព្រះសមណគោតមទ្រង់គង់ភ្នែនពែនព្រះបាទលើបល្ល័ង្គដោយសុខស្រួល ហើយក៏តាំងប្រមូលអារម្មណ៍អធិដ្ឋានយ៉ាងមុតមាំជាទីបំផុត ដោយកំណត់ថា ទោះបីមានឧបសគ្គដល់អាយុជីវិតក៏ដោយ ក៏ត្រូវរកការពិតគឺការត្រាស់ដឹងសច្ចធម៌ឲ្យខាងតែបាន។

ដំបូងព្រះអង្គទ្រង់ចាប់ផ្តើមភាវនាចម្រើនអានាបាណសតិ[20] ធ្វើព្រះចិន្តា[21]ឲ្យស្ងប់ចាកនីវរណធម៌[22]ទាំងឡាយ បន្ទាប់មកទ្រង់ក៏បានសម្រេច ឈាន[23] ជាលំដាប់ រហូតបានត្រាស់ដឹង

---

[19] មគធ (ឬ មគធៈ) អានថា មៈគៈធៈ (ន.) ឈ្មោះដែនធំមួយក្នុងប្រទេសឥណ្ឌា ពីក្នុងពុទ្ធកាល, មានក្រុងរាជគ្រឹះជារាជធានី លុះបន្ទាប់មក មានក្រុងបាដលិបុត្រ ជារាជធានី; បច្ចុប្បន្នគឺ រដ្ឋប៊ិហារ (ពិហារ) នៃប្រទេសឥណ្ឌា។

[20] អានាបាណសតិ គឺស្មារតីនៃការដកដង្ហើម ដែលចាត់ជាបែបនៃសមាធិមួយឲ្យដឹងនូវវេទនារម្មណ៍ក្នុងកាយតាមសកម្មភាពនៃការដកដង្ហើមតាមវិធីចម្រើនសតិ ។ អានាបាណសតិ អានថា អាន៉ាប៉ាណសតិ (< អាន "ខ្យល់ដង្ហើមចេញ" + អាបាណ "ខ្យល់ដង្ហើមចូល")។

[21] ចិន្តា អានថា ចិន-ដា (ន.) ចិត្ត, សេចក្តីគិត(គំនិត) ។

[22] នីវរណធម៌ (ន.) សភាវៈរាំង ឃាត់ឃាំងទប់ចិត្តមិនឲ្យងាកទៅរកអំពើជាកុសល, មាន ៥ យ៉ាង គឺ ១-កាមច្ឆន្ទៈ សេចក្តីប្រាថ្នាឬការពេញចិត្តចំពោះកាម; ២-ព្យាបាទៈ គំនុំឬសេចក្តីគុំគួនធ្វើឲ្យអ្នកដទៃវិនាស; ៣-ថីនមិទ្ធៈ ការច្រអូសធុញទ្រាន់និងការងងុយដេក; ៤.ឧទ្ធច្ច-កុក្កុច្ចៈ សេចក្តីរាយមាយនិងសេចក្តីរសាប់រសល់ឬក្តៅក្រហាយក្នុងចិត្ត; ៥-វិចិកិច្ឆា សេចក្តីសន្ទិះសង្ស័យមិនដាច់ស្រេចក្នុងចិត្ត, នីវរណធម៌ជាទំនាស់នៃសមាធិ ។

[23] ឈាន ឬ ធ្យាន (ន.) ការសម្ងឹងអារម្មណ៍ ដែលជាអប្បនាសមាធិ។ អប្បនាសមាធិ គឺការតម្កល់ចិត្តស៊ប់មាំឬការទប់ចិត្តឲ្យតាំងនៅស្មើក្នុងអារម្មណ៍ដែលប្រកបដោយអង្គឈាន។ ឈានមាន៤ថ្នាក់ គឺថ្នាក់ទី១ហៅបឋមជ្ឈានមានអង្គ៥ គឺ ១- វិតក្កៈ សេចក្តីនឹកសំដៅឆ្ពោះទៅរកអារម្មណ៍ដែលកំពុងភាវនា; ២- វិចារៈ សេចក្តីរំពឹងពិចារណាអារម្មណ៍ដែលកំពុងភាវនា; ៣- បីតិ សេចក្តីឆ្អែតចិត្ត; ៤- សុខៈ សេចក្តីសប្បាយក្នុងចិត្ត; ៥- ឯកគ្គតាដំណើរមូលចិត្តស្ងុងទៅក្នុងអារម្មណ៍តែមួយ (អង្គទាំង ៥ នេះ សំដៅចំពោះអារម្មណ៍ ដែលស្ងប់ស្ងាត់ចាកកាមគុណ); ថ្នាក់ទី ២ ហៅ ទុតិយជ្ឈាន មានអង្គ ៣ គឺលះ

នូវពុទ្ធិ គឺត្រាស់ដឹងសម្មាសម្ពោធិញាណ ក្លាយជាព្រះសម្មាសម្ពុទ្ធ ឬព្រះពុទ្ធ។

ព្រះអង្គទ្រង់យល់ដឹង(សោយ, ពាល់ត្រូវ) នូវវេទនាខន្ធ ដែលជាលំហូរទៅ(ដំណើរការ)នៃសង្ខារខន្ធនិងសញ្ញាខន្ធ នៅក្នុងរូបខន្ធនិងវិញ្ញាណខន្ធ។ ទ្រង់ឈ្វេងយល់[24] ឃើញថា សត្វលោកទាំងឡាយកំពុងជាប់ជំពាក់គ្មានទីបញ្ចប់នូវទុក្ខសោក ក៏ព្រោះតែការភ័ន្តច្រឡំនៃសញ្ញាខន្ធ ដោយគេមានជំនឿថា អ្វីៗដែលជារបស់មិនទៀងទាត់ថាជារបស់ទៀងទាត់ ហើយអ្វីៗដែលមិនមែនរបស់ខ្លួន(អនត្តា)ថាជារបស់ខ្លួន(អត្តា)។

ព្រះអង្គទ្រង់បានបង្ហាញឲ្យឃើញនូវការយល់ដឹងរបស់ព្រះអង្គ ចំពោះទ្រឹស្តីធម៌ យ៉ាងច្បាស់ថា ភាវៈខាងគំនិតប្រាជ្ញា(បញ្ញា) អាចយកទៅប្រតិបត្តិដើម្បីរំដោះខ្លួនឲ្យរួចចាកពីពិភពនៃសេចក្តីទុក្ខទោមនស្ស ដែលមានជាអាទិ ការភ័យខ្លាច ខឹង ស្អប់ ក្រអឺតក្រអោង ច្រណែនឈ្នានីស ប្រច័ណ្ឌ លោភលន់ អួតអាង ជឿខុស ស៊ីជោរ បញ្ចើចបញ្ចើ លួងខ្លោ ។ល។ ព្រះអង្គត្រាស់ថា សេចក្តីទុក្ខ ទោមនស្សទាំងឡាយនេះ អាចមានដំណោះស្រាយ ប្រសិនបើមានការគិតពិចារណាយល់ដឹងត្រឹមត្រូវប្រកបដោយបញ្ញា។

ព្រះអង្គទ្រង់ឈ្វេងយល់យ៉ាងច្បាស់ថា ប្រភពនៃទុក្ខសោក(ទុក្ខទោមនស្ស)ទាំងឡាយគឺពិតជាកើតឡើងដោយសារតែធាតុអវិជ្ជា និងតណ្ហា ដែលជាបច្ច័យនៃការកើតស្លាប់ (ជាតិមរណៈ) និង ស្លាប់កើត(ចុតិ បដិសន្ធិ)។ ដើម្បីរំដោះសេចក្តីទុក្ខនេះបាន ត្រូវទំលុះផ្តាច់នូវអវិជ្ជានិងតណ្ហា ដោយរែករកបុព្វហេតុនៃសេចក្តីពិតក្នុងបញ្ចខន្ធ[25] ។

ព្រះពុទ្ធទ្រង់បានយល់ច្បាស់ថា ភាវៈនានា(នាមរូបំ)មិនអាចស្ថិតស្ថេរបានឡើយ គឺវាតែងតែប្រែប្រួលផ្លាស់ប្តូរ(អនិច្ចំ) ហើយវាមិនមែនជាកម្មសិទ្ធពិតប្រាកដរបស់ខ្លួនបុគ្គលដែលកំពុងអត្ថិភាពនោះឡើយ គឺវាជាអនត្តា(ខ្លួនមិនមែនជារបស់ខ្លួន) ប៉ុន្តែ បើគ្មានធម៌អនិច្ចំនិងអនត្តាទេ អ្វីៗមិនអាចកើតឡើង ចម្រើនលូតលាស់និងវិនាសទៅវិញនោះឡើយ។ អ្វីសុទ្ធតែប្រែប្រួល ហើយមានតែការប្រែប្រួលទេដែលពុំចេះប្រែប្រួល។

វិតក្កៈ វិចារៈ ចេញ នៅសល់តែ បីតិ និង សុខៈ ដែលកើតមកជាប់មកអំពីសមាធិរបស់បឋមជ្ឈានជា៣ នឹងឯកគ្គតា, ថ្នាក់ទី៣ហៅ តតិយជ្ឈាន មាន អង្គ ២ គឺលះបីតិ ចេញ នៅសល់តែ សុខៈ និង ឯកគ្គតា; ថ្នាក់ទី ៤ ហៅ ចតុត្ថជ្ឈាន មានអង្គ២ ដែរលះសុខៈ ចេញចិត្តក្លាយទៅជា ឧបេក្ខា គឺដើយព្រងើ យ ជា២ នឹង ឯកគ្គតា ។ ឈានទាំងបួនថ្នាក់នេះ ហៅថា រូបជ្ឈាន មានរូបធម៌ជាអារម្មណ៍រាប់បញ្ចូលក្នុងរូបាវចរភូមិ ។ បុគ្គលអ្នកចម្រើនភាវនា បានសម្រេចផ្លូវឈាន សូម្បីត្រឹមតែបឋមជ្ឈានប៉ុណ្ណោះ ក៏ជួបប្រទះសេចក្តីសុខសប្បាយធម្មតា ឆ្ងាញ់ពិសាជាងរសជាតិអ្វីៗ ទាំងអស់។

[24] ឈ្វេងយល់ (កិ.) រំពឹងគិតយល់ដោយប្រាជ្ញាដ៏ភ្លឺថ្លា ។

[25] ខន្ធ ឬ (ស្កន្ធ) (ន.) គ; ដើម; គំនរ : ពួក, កង, ប្រជុំ; កំណាត់ ។ ខន្ធ៥ គឺរូបក្ខន្ធ, វេទនាខន្ធ, សញ្ញាខន្ធ, សង្ខារក្ខន្ធ, វិញ្ញាណក្ខន្ធ ។ ទម្លាយខន្ធ ឬ រំលាងខន្ធ គឺស្លាប់ ។ រំលត់ខន្ធ គឺបរិនិព្វាន លែងកើតស្លាប់ទៀត។

៦.ការផ្ចាញ់របស់មារ និងការឈ្នះកិលេសមារ

នាពេលព្រលប់ ព្រះពុទ្ធសមណគោតម ទ្រង់គង់លើរតនបល្ល័ង្ក ក្រោមពោធិព្រឹក្ស ។ មារាធិរាជ បានមកផ្ចាញ់ព្រះអង្គដោយឲ្យកូនស្រីក្រមុំស្រស់ល្អឯកទាំងបីនាក់គឺ នាងតណ្ហា១ នាងអរតី១ និង នាងរាគា១ មកអន្ទងចិត្តព្រះសមណគោតម ដើម្បីឲ្យព្រះអង្គលះបង់ចោលការស្វែងរកការត្រាស់ដឹង តែព្រះអង្គពុំមានការចាប់អារម្មណ៍ឡើយ ធ្វើឲ្យនាងទាំងបីវិនាសដោយចុះចាញ់យ៉ាងអាម៉ាស់។ សារៈសំខាន់ទីនេះគឺ ព្រះអង្គបានឈ្នះមារក្នុងខ្លួនគឺ រាគាទិក្កិលេស[26]។

បន្ទាប់ពីគម្រោងនេះទទួលបរាជ័យ ក្រុងមារដែលមានចិត្តឫស្យាបានមកផ្ចាញ់ផ្ចាលព្រះអង្គបន្តទៀត ។ ខណៈព្រះសមណគោតម ដែលជាតួអង្គពោធិសត្វ[27]កំពុងគង់នៅលើរតនបល្ល័ង្កហៀបនឹងត្រាស់ដឹងជាព្រះពុទ្ធទៅហើយ គ្រានោះ វសវត្តីមារ ដែលជាអ្នកមានអំណាចលើសត្វលោកទាំងអស់បានប្រជុំពលមាររបស់ខ្លួន ហើយបញ្ជាឲ្យបក្សពួកនិម្មិតខ្លួនជាគេទប្លែកៗ គួរឲ្យខ្លាច កាន់អាវុធផ្សេងៗក្នុងដៃ នាំគ្នាចូលទៅរកព្រះសិទ្ធត្ថ ដូចរលកហូរចូលទៅ។ ចំណែកវសវត្តីមារខ្លួនឯង ជិះដំរីមេខលា ដ៏ធំសម្បើម និមិត្តដៃមួយពាន់ កាន់អាវុធនានា ហើយតម្រង់មករកព្រះពោធិសត្វ។ រីឯមារបរិស័ទកាន់យកអាវុធផ្សេងៗគ្រប់ដៃ មានដាវ កាំបិត ព្រួញ និងលំពែងជាដើម ពាក់ក្បួងពស់ យកមាត់បៀមពិសផ្លុំភ្លើង ចេញពីមាត់ មានកាយអាក្រាតសម្បុរកខ្វក់ និម្មិតគេទផ្សេងៗ ដូចជា តិរច្ឆាន ប្រេតមានតែគ្រោងឆ្អឹងជាដើម ធ្វើរូបប្លែកៗគួរឲ្យខ្លាចទៅឡោមព័ទ្ធ ជុំវិញព្រះសមណគោតម ។ កាលវសវត្តីមារចូលទៅជិតព្រះបរមពោធិសត្វយ៉ាងនេះហើយ ទេវតាទាំងឡាយ មានសក្កទេវរាជ ព្រះព្រហ្មជាដើម សូម្បីត្រឹម១អង្គដែលអាចស្ថិតនៅទីនោះក៏មិនមានឡើយ គឺនាំគ្នារត់ចេញទៅទីដទៃៗ យកតែប្រាសអាយុរៀងៗខ្លួន។ ក្នុងគ្រានោះ មារបានបណ្ដាលជាភ្លៀង៨ ប្រការ ដើម្បីញុំាងភ័យ(ទោសៈ)ឲ្យកើតមានឡើងដល់ព្រះពោធិសត្វគឺៈ

១-បណ្ដាលឲ្យកើតខ្យល់ព្យុះដែលមានសន្ទុះយ៉ាងខ្លាំង អាចបក់បោកដើមឈើឲ្យរលំ បក់ថ្មឲ្យប៉ើង អាចបណ្ដាលឲ្យរបើកដំបូលផ្ទះដែលមានកំពូលបាន ប៉ុន្តែទីបំផុតមិនអាចធ្វើសូម្បីត្រឹមតែជាយចីវរព្រះពោធិសត្វ ក៏មិនបានកម្រើកឡើយ ។

២-បណ្ដាលឲ្យកើតធ្លាក់គ្រាប់ភ្លៀងធំៗ មកលើព្រះពោធិសត្វ ប៉ុន្តែមិនបានធ្វើឲ្យទទឹក សូម្បីជាយចីវរព្រះពោធិសត្វ ឡើយ ។

---

[26] *រាគាទិក្កិលេស (បា. < រាគ+អាទិ+កិលេស) កិលេសមានរាគៈជាដើម។ រាគៈ (ឬរាគ) (ន.) តម្រេក, សេចក្ដីរីករាយ, ត្រេកត្រអាលចំពោះកាម។*

[27] *ពោធិសត្វ ឬពោធិសត្ត (អានថា ពោធិស័ត) (ន.) អ្នកដែលមានចិត្តឬមានសេចក្ដីប្រាថ្នាជាប់នៅក្នុងពោធិ គឺអ្នកដែលកំពុងខំប្រឹងបំពេញបារមី បម្រុងនឹងបានត្រាស់ជាព្រះសម្មាសម្ពុទ្ធ។*

៣-បណ្ដាលឲ្យកើតភ្លៀង ភ្លើងថ្ម ដែលមានកម្ដៅដ៏ក្ដៅរាប់ម៉ឺនអង្សាធ្លាក់ចុះមក ប៉ុន្ដែសម្រាប់ព្រះពោធិសត្វ រងើកភ្លើងថ្មនោះ គឺជាកម្រងផ្កាទៅវិញ។

៤-បណ្ដាលឲ្យកើតភ្លៀងអាវុធមុខមួយ អាវុធមុខពីរ មានសរ លំពែង និងដាវជាដើម ធ្លាក់ចុះពីឰដ៏អាកាស ប៉ុន្ដែសម្រាប់ព្រះពោធិសត្វ វាជាក្លួងផ្កាម្លិះជាដើម រោយរាយធ្លាក់ចុះមកតែប៉ុណ្ណោះ។

៥-បណ្ដាលឲ្យកើតភ្លៀងអណ្ដាតភ្លើង ធ្លាក់ចុះពីអាកាស ប៉ុន្ដែសម្រាប់ព្រះពោធិសត្វ វាជាលម្អិតខ្លឹមចន្ទន៍ធ្លាក់ចុះទៅវិញ ។

៦-បណ្ដាលឲ្យភ្លៀងខ្សាច់ក៏ក្ដៅគគុកធ្លាក់ចុះមក ប៉ុន្ដែសម្រាប់ពោធិសត្វ វាជាកេសរផ្កាធ្លាក់ចុះទៅវិញ។

៧-បណ្ដាលឲ្យកើតភ្លៀងភក់ដែលមានកម្ដៅយ៉ាងខ្លាំងធ្លាក់ចុះមក ប៉ុន្ដែសម្រាប់ពោធិសត្វ វាក្លាយទៅជាភក់មានក្លិនក្រអូបទៅវិញ ។

៨-បណ្ដាលឲ្យកើតគប់ភ្លើងជាច្រើនធ្លាក់ចុះមក ជាកម្ទេចភ្លើង ផ្សែងភ្លើងពាសពេញអាកាស និងរន្ទះបាញ់លាន់ឮកក្រើករំពើក ញាប់ញ័រពេញអាកាស ប៉ុន្ដែសម្រាប់ព្រះពោធិសត្វ វាជាគ្រឿងសក្ការបូជាដ៏ប្រណីតទៅវិញ ។

ដោយមិនអាចធ្វើអ្វីចំពោះព្រះពោធិសត្វបាន មារាធិរាជក៏មានបំណងចូលទៅកាត់ព្រះសីសៈ(ក្បាល)ព្រះមហាបុរស ទើបចាប់ចក្រាវុធគប់សំដៅទៅរកព្រះអង្គ ។ អាវុធនោះបានធ្លាក់ចុះជិតព្រះបាទព្រះអង្គ ប៉ុន្ដែវាបែរជាក្លាយជាសំពត់ជូតព្រះបាទព្រះអង្គទៅវិញ។

ដោយទាល់គំនិត មិនដឹងនឹងរកអ្វីតទល់យកឈ្នះលើព្រះអង្គបាន មារស្រែកសម្លុតព្រះអង្គយ៉ាងកំរោល បញ្ជាឲ្យព្រះអង្គចាកចេញពីបល្ល័ង្ក ។ ព្រះពោធិសត្វសម្លឹងមើលមារ និងសេនារបស់មារដោយចិត្ដមេត្ដា ប្រៀបដូចបិតាសម្លឹងមើលមុខបុត្រ ។ គ្រានោះព្រះពោធិសត្វពោលចំពោះមារថា ម្នាលមារល្ងង់អ្នកឯងមិនដឹងខ្លួនឯងជាទោសៈរបស់យើងសោះ។ ព្រះសមណគោតម ទ្រង់លើកព្រហស្ដស្ដាំ ចង្អុរព្រះធរណី និងអំពាវនាវប្រាប់ធរណី ឲ្យជួយធ្វើសាក្សី ទទួលដឹង លឺនូវអំពើកុសលរបស់ព្រះអង្គ។

ព្រះអង្គទ្រង់ត្រាស់ថា មហារប្រឹថពី(ដី)នេះហើយជាសាក្សីរបស់យើង។ ខណៈនោះនាងគង្ហីង(ព្រះម៉ែធរណី)បានចេញមកយកដៃស្បូតសក់ហូរចេញជាទឹកក្លាយជាសមុទ្រ ពន្លិចរេហ៍ពលរបស់មហាមារនាំដល់ក្ដីវិនាសអស់។

មហាមារឃើញដូច្នោះហើយក៏ក្រាបថ្វាយបង្គំព្រះអង្គដោយសរសើរថា «បពិតមហាបុរស អ្នកជាអ្នកមានញាណញៀយ្យ ដ៏អស្ចារ្យមែន យើងខ្ញុំព្រះករុណា សូមនមស្សការដោយគោរព»។ ទីបំផុត ព្រះសមណគោតម បានឈ្នះរាល់ការខំប្រឹងប្រែងគំរាមកំហែងទាំងអស់

របស់មារ ហើយបានធ្វើឲ្យមារព្រមចុះចាញ់។ ជារួមព្រះអង្គបានឈ្នះមារ គឺ ទោសាទិក្កិលេស [28] ។

ចំណែកឯ ពួកទេវតាទាំងឡាយមាន សក្កទេវរាជ មហាព្រហ្ម ស្តេចកាឡនាគរាជ ដ៏មានឫទ្ធានុភាព ខណៈពេលដែលមារកំពុងតាមផ្ចាញ់ព្រះសមណគោតម នាំគ្នាភ័យរន្ធត់ឥតឧបមា ហើយនៅពេលព្រះអង្គបានឈ្នះមារ ទេវតាទាំងឡាយនោះ បានចេញមកអបអរសាទរជ័យជំនះរបស់ព្រះពុទ្ធយ៉ាងកងរំពង។

៧. ការត្រាស់ដឹងសម្មាសម្ពោធិញ្ញាណ

ព្រះសមណគោតម ឃើញយល់ថា ជីវិត (សង្ខារ) ទាំងឡាយមិនស្ថិតស្ថេរឡើយ និងប្រកបដោយទុក្ខ វិលវល់កើតស្លាប់ (ជាតិ មរណៈ) ស្លាប់កើត (ចុតិ បដិសន្ធិ) ក្នុងវាលវដ្តសង្សារ ដោយសារធាតុអវិជ្ជាជាបច្ច័យ។ ដោយសារញាណសម្បយុត្ត[29] ព្រះសមណគោតម បានចាកឆ្ងាយពីកិលេសមារ គឺ មោហាទិក្កិលេស[30] និងកិលេសមារដទៃទៀត[31] ហើយបានត្រាស់ដឹងនូវសច្ចធម៌[32] គឺចតុរារិយសច្ចៈ[33]។ ព្រះអង្គមើលឃើញថា ការកើតជីវិត (ជាតិ) ទាំងឡាយបណ្តាលមកពីធាតុអវិជ្ជា គឺ សង្ខតធាតុ មានទឹកដីភ្លើងខ្យល់តាមច្បាប់ធម្មជាតិ ពុំមានព្រះអាទិទេពអង្គណាមួយ ជាអ្នកបង្កើតឡើយ។ អ្វីៗទាំងអស់តែងប្រែប្រួលមិនស្ថិតស្ថេរឡើយ, វារងសម្ពាធជាទុក្ខ, វាមិនមែនជាកម្មសិទ្ធិរបស់ខ្លួនវាឡើយ (នាមរូបំ អនិច្ចំ ទុក្ខំ អនត្តា)។ វដ្តសង្សារនៃជីវិតក្នុងចក្រវាឡត្រូវស្ថិតនៅក្រោមទ្រឹស្តីបដិច្ចសមុប្បាទ[34] ឬ កម្មផលទាំងអស់។

---

[28] ទោសាទិក្កិលេស (បា. < ទោស+អាទិ+កិលេស) កិលេសមានទោសៈជាដើម។ ទោស បា. (ន.) ការប្រទូស្ត, កំហឹង; សម្អប់, កំហុស : មានទោសធ្ងន់ ។

[29] ញាណសម្បយុត្ត (ឬ សម្បយុត្តញាណ) គឺ ចិត្ត(ឬគំនិត) ប្រកបដោយបញ្ញា(ឬប្រាជ្ញា) ។

[30] មោហាទិក្កិលេស (បា. < មោហ+អាទិ+កិលេស) កិលេសមានមោហៈជាដើម។ មោហៈ ឬ មោហ (ន.) ភាពអវិជ្ជា, សេចក្តីវង្វេង, សេចក្តីល្ងង់ឬភ័ន្តស្មារតីមិនយល់ការណ៍ពិត, មិនស្គាល់ខុសត្រូវ។

[31] កិលេសមារ១០យ៉ាង៖ ១.លោភោ សភាពធ្វើចិត្តឲ្យជាប់ជំពាក់នៅក្នុងអារម្មណ៍ ។ ២.ទោសោ សភាពធ្វើចិត្តឲ្យប្រទុស្តក្នុងអារម្មណ៍ ។ ៣.មោហោ សភាពធ្វើចិត្តឲ្យវង្វេងក្នុងអារម្មណ៍ ។ ៤.មានោ សភាពលើកខ្លួន ឬដាក់ខ្លួនហួសការពិត ។ ៥.ទិដ្ឋិ ធម្មជាតិធ្វើចិត្តឲ្យឃើញខុស ឬយល់ខុស ។ ៦.វិចិកិច្ឆា ធម្មជាតិឲ្យសង្ស័យ ឬស្ទាក់ស្ទើរ ។ ៧.ថីនំធម្មជាតិឲ្យចិត្តឲ្យរួញរា ឬធុញទ្រាន់ក្នុងកុសលផ្សេងៗ ។ ៨.ឧទ្ធច្ចំ ធម្មជាតិធ្វើចិត្តឲ្យញាប់ញ័រ ឬឲ្យរាយមាយ ។ ៩.អហិរិកំ ធម្មជាតិមិនខ្មើមអំពើទុច្ចរិត ។ ១០.អនោតប្បំ ធម្មជាតិមិនខ្លាច ឬមិនតក់ស្លុតនូវអំពើទុច្ចរិត ។

[32] សច្ចធម៌ (ន.)សភាវៈឬធម្មជាតិពិតមិនក្លែងបន្លំបោកបញ្ឆោត។

[33] ចតុរារិយសច្ចៈ (ន.) ការពិតប្រាកដ៤យ៉ាង ដែលជាមូលដ្ឋានគ្រឹះនៃទស្សនវិជ្ជាពុទ្ធសាសនា គឺ៖ ១.ទុក្ខ ២.សមុទយ ៣.និរោធ ៤.មគ្គ។

[34] បដិច្ចសមុប្បាទ ប៉ះដិច-ចៈ- សៈម៉ុប-បាត បា. (ន.) ធម៌ឬសភាវៈដែលកើតមានឡើងដោយសារបច្ច័យ គឺគ្រឿងអាស្រ័យទាក់ទងតៗគ្នា១២កងជាប់គ្នាគឺ៖ ១.អវិជ្ជាជាបច្ច័យឲ្យកើតសង្ខារ, ២.សង្ខារជាបច្ច័យឲ្យកើតវិញ្ញាណ, ៣.វិញ្ញាណជាបច្ច័យឲ្យកើតនាមរូប ៤.នាមរូបជាបច្ច័យ

លុះព្រលឹមអរុណរះ ព្រះនាងសុជាតា បានរៀបចំម្ហូបអាហារ ដើម្បីយកទៅ ថ្វាយបូជាដល់ដើមពោធិព្រឹក្សដែលព្រះនាងបានធ្វើការបន់ស្រន់សុំរាជបុត្រនៅទីនោះ។ មកដល់ដើមពោធិព្រឹក្សនោះ ព្រះនាងទ្រង់ឃើញ និងយល់ព្រះសម្មាសម្ពុទ្ធ ហើយក៏ត្រេកអរប្រកបដោយសទ្ធាជ្រះថ្លាជាក្រៃពេក ទើបបង្វេរមធុបាយាស[35] ដែលទ្រដោយភាជន៍មាស ថ្វាយដល់ព្រះសម្មាសម្ពុទ្ធ។ ខណៈនោះនាគរាជដែលកំពុងដេកលក់អស់កាលដ៏យូរហើយនោះបានភ្ញាក់ឡើង ហើយប្រកាសថា មានព្រះពុទ្ធត្រាស់ដឹងមួយអង្គទៀតហើយ!។ ព្រះសមណ គោតម បានត្រាស់ជាព្រះពុទ្ធ នៅថ្ងៃពុធ ១៥កើត ពេញបូណ៌មី ខែពិសាខ ឆ្នាំរកា ក្នុងព្រះជន្ម ៣៥វស្សា គឺខណៈនេះហើយ ដែលព្រះសមណគោតមមានឈ្មោះ (ទ្រង់ព្រះនាម) ថា ព្រះពុទ្ធ[36]។

៨. បឋមទេសនាប្រោសបញ្ចវគ្គិយភិក្ខុ

ដោយបានដឹងច្បាស់អំពីការត្រាស់ដឹងរបស់ព្រះពុទ្ធសមណគោតម សហម្បតីព្រហ្មជាឥសីលោកា ក៏បានចូលគាល់ ឱនសិរសា លើកដៃបង្គំអារាធនាព្រះអង្គឲ្យជួយទេសនាប្រោសជនទូទៅតាមឧបនិស័យ។ ព្រះពុទ្ធក៏ទ្រង់អនុកូល[37] យល់ព្រមទទួលសំដែងនូវធម៌ទេសនា ជាបវេណីរហូតមក។

ដំបូងបំផុត ព្រះពុទ្ធទ្រង់និមន្តទៅកាន់ក្រុងពារាណសី ចូលទៅព្រៃឥសិបតនមិគទាយវ័នជាទីស្នាក់អាស្រ័យនៃបញ្ចវគិយភិក្ខុ[38]។ ភិក្ខុទាំង៥ អង្គដែលធ្លាប់ចាកចោលព្រះអង្គក្រោយពេល

ឲ្យកើតអាយតនៈ ៥.អាយតនៈជាបច្ច័យឲ្យកើតផស្សៈ ៦.ផស្សៈជាបច្ច័យឲ្យកើតវេទនា, ៧.វេទនាជាបច្ច័យឲ្យកើតតណ្ហា ៨.តណ្ហាជាបច្ច័យឲ្យកើតឧបាទាន, ៩.ឧបាទានជាបច្ច័យឲ្យកើតភព ១០.ភពជាបច្ច័យឲ្យកើតជាតិ, ១១.ជាតិជាបច្ច័យឲ្យកើតមាន ១២.ជរា មរណៈ សោកទុក្ខ ទោមនស្ស សេចក្តីចង្អៀតចង្អល់ចិត្តជាច្រើនអនេក ។

35 មធុបាយាស (ន.) បាយាសលាយទឹកឃ្មុំផ្សំផង។ បាយាស អានថា បាយ៉ាស (ន.) (បាយស ឬ បាយាស) ឈ្មោះបាយចម្អិនលាយនឹងទឹកដោះគោ ព្រមទាំងគ្រឿងផ្សំមានតម្លៃផ្សេងៗ; មាន២យ៉ាងគឺ សោទកបាយាស បាយាសមានទឹក (បាយាសទឹក), និរុទកបាយាស បាយាសឥតទឹក (បាយាសគោក) ប្រើនៅប្រទេសឥណ្ឌាសម័យបុរាណ។ មធុ ម:ធុ បា. (ន.) ទឹកឃ្មុំ, ទឹកផ្អែម ។

36 ពុទ្ធបរិស័ទ ហៅព្រះអង្គថា ព្រះពុទ្ធ, ព្រះពុទ្ធសមណគោតម, ព្រះសម្មាសម្ពុទ្ធ, ព្រះពុទ្ធជាបរមគ្រូ, ព្រះពុទ្ធជាម្ចាស់, ព្រះសាស្តាចារ្យ ព្រះសព្វញ្ញុពុទ្ធ ។ល។ ពាក្យថា ពុទ្ធ សំដៅ អ្នកភ្ញាក់រឭក គឺមានសតិសម្បជញ្ញៈសព្វកាល និង អ្នកត្រាស់ដឹងធម៌ដែលកំបាំង គឺអរិយសច្ច៤ ។ ពុទ្ធសាសនិកយល់ថា នៅក្នុងភទ្ទកប្ប (កប្បចម្រើនរុងរឿង) នេះមានព្រះពុទ្ធ៥ អង្គត្រាស់ដឹង។ ព្រះពុទ្ធ៤អង្គដែលត្រាស់ដឹងហើយគឺ កុកសន្ធោ កោនាគមនោ កស្សបោ សមណគោតម ។ មិនទាន់ត្រាស់ដឹងគឺ ១អង្គគឺ ព្រះសិអារ្យមេត្រី(អរិយមេត្តេយ្យ)ដែលនឹងត្រាស់ដឹងនាពេលអនាគត ។

37 អនុកូល (ន.)សេចក្តីទំនុកបម្រុង, អនុគ្រោះ; ករុណា; សេចក្តីពេញចិត្ត; ការបណ្តោយតាម, ការព្រមតាម ។

38 បញ្ចវគ្គិយភិក្ខុ គឺជាភិក្ខុ៥រូប ដែលបានចេញសាងផ្នួសតាមរក្សាហើយបន្ទាប់មកបោះបង់ព្រះសមណគោតម។ ភិក្ខុទាំង៥ (ឬបញ្ចវគ្គិយា) គឺ១.កោណ្ឌញ្ញ ឬអញ្ញកោណ្ឌញ្ញៈ ២.ភទ្ទិយៈ ៣.វប្បៈ ៤.អស្សជិ និង ៥.មហានាម ។

ព្រះអង្គបញ្ចប់ទុក្ករកិរិយានេះ ពុំនឹកស្មានថា ព្រះសមណគោតម បានត្រាស់ជាព្រះពុទ្ធឡើយ ប៉ុន្តែបន្ទាប់ពីដឹងថាព្រះអង្គបានត្រាស់ដឹងហើយ ទាំងប្រាំអង្គក៏ក្រាបបង្គំនិមន្តព្រះពុទ្ធដោយជ្រះថ្លាក្រៃលែង។ ព្រះអង្គទ្រង់ទេសនាដំបូង ដើម្បីសន្តោសប្រោសដល់បញ្ចវគ្គីយ៍ ហើយភិក្ខុទាំង៥អង្គក៏បានសម្រេចជា សោតាបន្ន[39] ទាំងអស់អង្គ ដែលរាប់ថាជាអរិយបុគ្គលក្នុងគ្រានោះឯង។ បឋមទេសនានេះ ព្រះអង្គសម្តែងអំពី ធម្មចក្កប្បវត្តនសូត្រ[40]។

បន្ទាប់មក ព្រះអង្គទ្រង់យាងទៅកាន់ក្រុងកបិលពស្តុ ចូលទៅកាន់សំណាក់ព្រះបាទសុទ្ធោទនជាព្រះបិតា និងព្រះនាងពិម្ពាជាព្រះជយា ។ ព្រះនាងពិម្ពាទ្រង់បង្គាប់ឲ្យរាហុលជាបុត្រា ចូលទៅសុំចែកទ្រព្យសម្បត្តិពីព្រះពុទ្ធជាបិតា ហើយព្រះពុទ្ធក៏ទ្រង់បំបួស រាហុល ជាសាមណេនៅពេលនោះឯង។ អ្នកទាំងអស់ក្រោយពីបានស្តាប់ធម្មទេសនាហើយ ក៏បានសម្រេចបានជាអរិយបុគ្គលរៀងៗខ្លួន។ បន្ទាប់មក មានមនុស្សជាច្រើន បានចូលទៅ បួសរៀនក្នុងសំណាក់ព្រះអង្គ ហើយអ្នកទាំងនោះបានសម្រេចមគ្គផល ទៅតាមឧបនិស្ស័យ[41] តាមការគួររៀងៗខ្លួន។

៩. ពុទ្ធកិច្ច

ចាប់ពីថ្ងៃបានត្រាស់ដឹងមក ព្រះសម្មាសម្ពុទ្ធទ្រង់បំពេញពុទ្ធកិច្ច ៥ប្រការជានិច្ចអស់រយៈពេល ៤៥វស្សាគឺ៖

១.នៅពេលព្រលឹម ទ្រង់និមន្តបិណ្ឌបាត

២.នៅពេលរសៀលទ្រង់សំដែងធម៌ទេសនាប្រោសដល់សាធារណជន

៣.នៅពេលព្រលប់ទ្រង់ប្រទានឱវាទដល់ភិក្ខុសង្ឃទាំងឡាយ

៤.នៅពេលកណ្តាលអធ្រាត ទ្រង់ដោះស្រាយប្រស្នាទេវតាទាំងឡាយ

៥.នៅពេលជិតភ្លឺ ទ្រង់ប្រមើលមើលសត្វដែលមាននិស្ស័យ និងឥតនិស្ស័យ។

---

[39] សោតាបន្ន គឺជាបុគ្គលដែលបានបើកភ្នែកព្រះធម៌ (ធម្មចក្ខុ) អាចក្តាប់យកការយល់ត្រូវ(សម្មាទិដ្ឋិ) បានលះដាច់នូវការប្រកាន់ថាបញ្ចក្ខន្ធជារបស់ផងខ្លួន គឺយល់និងលះដាច់សកាយទិដ្ឋិ និងមានសទ្ធាពេញក្នុងត្រៃរតនៈ។ បុគ្គលប្រភេទនេះមិនយកកំណើតក្នុងភពជាតិរច្ឆានប្រេត នរក ឡើយ ។

[40] ធម្មចក្កប្បវត្តនសូត្រ សំដែងអំពីការវៀរអន្តធម៌ពីរ ១,វៀរជំពាក់កាម ២.វៀរការធ្វើសេចក្តីលំបាកដល់ខ្លួន, មកប្រតិបត្តិជាកណ្តាល(អដ្ឋង្គិកមគ្គ)ដែលជាមាគ៌ាត្រាស់ដឹង ហើយជាសេចក្តីប្រតិបត្តិធ្វើឲ្យកើតបញ្ញាចក្ខុ(ការឃើញដោយប្រាជ្ញា) ដើម្បីសេចក្តីស្ងប់រម្ងាប់ រំលត់ទុក្ខ ។

[41] ឧបនិស្ស័យ អ៊ុប៉ៈនិស-សៃ (ន.)(ឧបនិស្សយ) កុសលធម៌ដែលដេកឬអាស្រ័យនៅក្នុងខន្ធសន្តាន គឺកុសលដែលបានកសាងសន្សំអប់រំទុកមក។ ឧបនិស្ស័យមាន៣យ៉ាងគឺ៖១.ទានូបនិស្ស័យ សំណាងដែលបានសាងទុកមក ដោយការបរិច្ចាគទ្រព្យធ្វើទាន; ២-សីលូបនិស្ស័យ សំណាងដែលបានសាងទុកមកដោយការរក្សាសីល ៣.ភាវនូបនិស្ស័យ សំណាងដែលបានសាងទុកមកដោយភាវនា ។

១០. ការប្រកាសដាក់អាយុសង្ខារ

ថ្វីត្បិតព្រះអង្គមានទុក្ខវេទនាផ្លូវកាយដោយសារតែព្រះអង្គស្ថិតនៅក្នុងស្ថានភាពជរា (ចាស់) ប្រឈួនព្រះកាយ[42] ពិសេសទ្រង់ប្រឈួនព្រះអង្គៈ(ឈឺចង្កេះ) ជាខ្លាំងយ៉ាងណាក៏ដោយ ក៏ព្រះហឫទ័យ(ចិត្ត) មិនមានទោមនស្សអ្វីឡើយ ព្រោះព្រះអង្គសោយនូវមគ្គផលនិព្វាន[43]។ ព្រះអង្គមិនមានការតក់ស្លុតចំពោះសេចក្ដីស្លាប់ដែលស្ថិតនៅចំពោះមុខឡើយ។ មារបាននិមន្តព្រះអង្គបង្ខំឲ្យចូលបរិនិព្វាន[44]។

ព្រះពុទ្ធសមណគោតមអាចកំណត់ដឹងជាមុននូវពេលវេលាដែលត្រូវរំលត់ខន្ធ គឺចូលបរិនិព្វាន។ ខណៈពេលមានព្រះជន្ម(ជីវិតរស់នៅ)ព្រះអង្គយល់ច្បាស់ប្រាកដអំពីសច្ចធម៌ គឺមានសម្មាទិដ្ឋិអំពីបញ្ចខន្ធ ហើយ ព្រះហឫទ័យ(ចិត្ត)មិនជាប់ជំពាក់ជាមួយនឹងខន្ធ៥ គឺរូបក្ខន្ធ, វេទនាខន្ធ, សញ្ញាខន្ធ, សង្ខារក្ខន្ធ, វិញ្ញាណក្ខន្ធទាំងនេះឡើយ ដូច្នេះមិនមានអ្វីជាបច្ច័យដើម្បីតាក់តែងបង្កើតឲ្យមានសង្ខារ[45]ជាថ្មីឡើយ។

ខណៈពេលចេញវស្សាទី៤៥ ក្នុងព្រះជន្មាយុ៨០ព្រះវស្សា នាថ្ងៃ១៥កើតពេញបូណមីខែមាឃ ឆ្នាំម្សាញ់ ព្រះពុទ្ធទ្រង់ប្រកាសអំពីការដាក់អាយុសង្ខារ ដោយប្រាប់មារថា ព្រះអង្គនឹងចូលបរិនិព្វាន ក្នុងរយៈពេល៣ខែទៀត។

ភិក្ខុសង្ឃទាំងឡាយដែលជាពុទ្ធសាវកជាពិសេសព្រះអានន្ទដែលជាអ្នកបម្រើព្រះអង្គផ្ទាល់ កាលបើដឹងថា ព្រះពុទ្ធបានកំណត់អាយុសង្ខារបែបនេះ ក៏មានការសោកស្ដាយយ៉ាងខ្លាំងព្រោះមិនទាន់ចង់ឲ្យព្រះអង្គចូលបរិនិព្វានយ៉ាងឆាប់បែបនេះឡើយ។

១១. ការបរិនិព្វាន

ក្រោយពីការកំណត់ពេលដាក់ព្រះជន្មរួចហើយ ព្រះអង្គទ្រង់និមន្តទៅបិណ្ឌបាតនៅគ្រប់ទិសទី។ ទីចុងក្រោយ ព្រះអង្គទ្រង់យាងទៅដល់នគរកុសិនារា ព្រះអង្គទ្រង់ប្រឈួនព្រះសិរ (ឈឺក្បាល)យ៉ាងខ្លាំង។ ទ្រង់យាងចូលទៅដល់ ព្រៃសាលវន្ត ហើយទ្រង់ត្រាស់ឲ្យអានន្ទរៀបកន្លែង

---

[42] កាយ បា.(ន.) រូបដែលជាទីប្រជុំអាការ ៣២ មាន សក់, រោម, ក្រចក, ធ្មេញ, ស្បែក, សាច់, សរសៃ, ឆ្អឹង, ខួរក្នុងឆ្អឹង, តម្រងនោម, បេះដូង, ថ្លើម, វាវ, ក្រពះ, សួត, ពោះវៀនធំ, ពោះវៀនតូច, អាហារថ្មី, អាហារចាស់, ប្រមាត់, ស្លេស្ម, ខ្ទុះ, ឈាម, ញើស, ខ្លាញ់ខាប់, ទឹកភ្នែក, ខ្លាញ់រាវ, ទឹកមាត់, ទឹកសម្បោរ, ទឹករំអិល, ទឹកមូត្រ, ខួរក្នុងក្បាល ។

[43] និព្វាន និប-ពាន (ន.) ធម្មជាតិឬចិត្តដែលចេញផុតស្រឡះចាកពី វាន: គឺឥតមានតណ្ហាដែលចាក់ស្រេះទាក់ទាក់រូបរឹត។

[44] បរិនិព្វាន ប៉ៈ-រិ-និប-ពាន (ន.) ដំណើរចេញផុតពីវដ្តសង្សារនៃការកើតស្លាប់ ។

[45] សង្ខារ សង់-ខា (ន.) (សំស្ការ) គ្រឿងប្រកបតាក់តែងប្រមូលផ្សុំផ្គុំបង្កើតជាសព៌ាង្គកាយ ជីវិត គំនិត និង អ្វីៗទាំងពួងក្នុងលោក ។

ថ្វាយព្រះអង្គផ្ទុំ, ព្រះអង្គទ្រង់ផ្ទុំផ្អៀងទៅខាងស្តាំ ។ ពេលបច្ឆិមរាត្រី ព្រះអង្គទ្រង់ត្រាស់ប្រាប់ដល់ភិក្ខុទាំងឡាយថា «អ្វីៗដែលកើតមានហើយ ផ្តុំឡើងហើយ តែងមានសភាវធម៌ និងរលត់ទៅវិញជាធម្មតា អ្នកទាំងឡាយចូរញុំាងប្រយោជន៍ឲ្យសម្រេចដោយកិរិយាមិនប្រមាថចុះ»។ ព្រះពុទ្ធទ្រង់មានពុទ្ធដិកានេះហើយ ព្រះអង្គក៏ទ្រង់រលត់ខន្ធ[46]ក្នុងពេលនោះទៅ។

ព្រះពុទ្ធចូលបរិនិព្វាននៅ ថ្ងៃអង្គារ ១៥ កើតពេញបូណមី ខែពិសាខ ឆ្នាំម្សាញ់ ៥៤៣ មុនគ.ស. ក្នុងព្រះជន្ម ៨០ឆ្នាំ។

សេចក្តីសន្និដ្ឋាន

ព្រះពុទ្ធសមណគោតម ជាមនុស្សពិត មិនមែនជាព្រះអាទិទេពឡើយ។ ព្រះអង្គមិនព្រមទទួលការសោយរាជ្យសម្បត្តិ បែរមកជ្រើសយកការស្វែងរកការត្រាស់ដឹងនូវសម្មាសម្ពោធិញ្ញាណវិញ។ ទស្សនៈ(ធម៌ឬពុទ្ធិ)ដែលព្រះអង្គសំដែងធម្មទេសនា បានចែករំលែកដល់មនុស្សនៅសម័យកាលដែលព្រះអង្គគង់នៅ មានសារៈសំខាន់យ៉ាងក្រៃលែងសម្រាប់កែប្រែទស្សនៈខុសឆ្គង(មិច្ឆាទិដ្ឋិ) ស្តីអំពីវាលវដ្តសង្សារនៃការកើតស្លាប់នៃជីវិតសត្វលោក។ លើសពីនេះទស្សនៈស្តីអំពីការកើតស្លាប់នៃជីវិត ដែលព្រះពុទ្ធសមណគោតមបានត្រាស់ទេសនា អាចជួយមនុស្សគ្រប់វ័យ គ្រប់ជំនាន់ ឲ្យត្រិះរិះដើម្បីបានដឹងបានស្គាល់ជីវិតរបស់ខ្លួន និងមានការរៀបចំការរស់នៅឲ្យទទួលបានសេចក្តីសុខចម្រើន តាមឧបនិស្ស័យរៀងៗខ្លួន។

ការស្វែងយល់ដឹងអំពីទស្សនៈស្តីពីជីវិត (ធម្មជាតិនៃជីវិត) របស់ព្រះពុទ្ធសមណគោតម គឺពិតជាមានសារៈប្រយោជន៍បំផុតសម្រាប់សេចក្តីសុខចម្រើនក្នុងការរស់នៅរបស់មនុស្សជាតិទូទៅ ។ មនុស្សទាំងអស់ ដោយមិនប្រកាន់វ័យ (អាយុ) ជាតិសាសន៍ ពណ៌សម្បុរ វណ្ណៈឋានៈ តួនាទី ភេទ អាចប្រតិបត្តិតាមពុទ្ធឱវាទដើម្បីសេចក្តីសុខចម្រើននៃជីវិតរៀងខ្លួនបាន ព្រោះពុទ្ធោវាទដែលបន្សល់ទុកដល់បច្ចុប្បន្ននេះ គឺជាសច្ចធម៌ឬទ្រឹស្តីសាកល។

ពុទ្ធបរិស័ទដែលគោរពបូជាចំពោះព្រះពុទ្ធ មិនបួងសួងសុំអ្វីពីព្រះអង្គឡើយ ព្រោះព្រះអង្គបានបរិនិព្វាន រំលតខន្ធអស់ហើយ គ្មានអ្វីនៅសេសសល់ក្រៅពីព្រះធម៌ឡើយ។ ដូច្នេះ មនុស្សជាតិត្រូវពិភាក្សាស្វែងយល់ និងប្រតិបត្តិធម៌ដោយខ្លួនឯង (អត្តាហិ អត្តនោនាថោ) តាមពុទ្ធោវាទជាព្រះធម៌ដែលព្រះអង្គបានត្រាស់ដឹង។

---

[46] រំលត់ខន្ធ គឺរំលាយអស់ខន្ធមិនកើតទៀត (បរិនិព្វាន)

ឯកសារយោង/គន្ថនិទ្ទេស

១-កម្ពុជសុរិយា, *ទស្សនាវដ្ដីផ្សាយខាងសាសនា និង អក្សរសាស្ត្រ*, ចេញរាល់ខែ ពីពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ឆ្នាំទី ៣៧ លេខ១ ខែមករា ព. ស. ២៥០៧ គ. ស. ១៩៦៥
២- គណៈកម្មការធម្មវិន័យ, *ពុទ្ធប្បវត្តិ,(ទូរេនិទាន ភាគ១)សម្រាប់សាលាធម្មវិន័យថ្នាក់ត្រី*, បោះពុម្ព លើកទី៦ ព.ស ២៤៩៤ គ.ស ១៩៥១
៣-ជួន ណាត : *វចនានុក្រមខ្មែរ* ការផ្សាយរបស់ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ បោះពុម្ពលើកទី៥ ឆ្នាំ១៩៦៧
៤-ស្រុង ចាន់ណា, *គេហទំព័រ៥០០០ឆ្នាំ* (https://5000-years.org/kh/)
៥-សុន្ទរ សាមៀន(ភិក្ខុ ឥន្រ្ទិយសំវរោ), *អដ្ឋកថាព្រះអភិធម្មបិដក (ធម្មសង្គណី អដ្ឋសាលិនី)* ភាគ១ លេខ១,ការផ្សាយរបស់វិទ្យាស្ថានពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ពស.២៥៤៦ គស២០០២
៦- https://km.wikipedia.org/wiki/ព្រះពុទ្ធសាសនា